

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
 — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hof-
 fman τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
 τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
 καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος
 τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ.
 τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζό-
 πουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Bœhm διδά-
 κτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — Παν. Καλλιόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου
 Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσαῦτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. —
 Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»

1931

Η ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΝ ΕΝ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΥ JULIUS BINDER.

ΥΠΟ

KARL LARENZ

Ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Göttingen.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ Julius Binder διὰ τὴν σημερινὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς καλλιέργειας (Kultur) ἔγκειται πρῶτον μὲν εἰς τὸ ὅτι ἐδημιούργησεν ἓν σύστημα φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, τὸ ὁποῖον ἐπιχειρεῖ νὰ λύσῃ ὀλόκληρον τὸν πλοῦτον τῶν προβλημάτων τῶν συγχρόνων περὶ δικαίου καὶ πολιτείας ἐπιστημῶν, ὀρμώμενον ἀπὸ μιᾶς ἐνιαίας φιλοσοφικῆς ἀφειρησίας καὶ κατ' αὐστηρὸν συστηματικὸν τρόπον, δεῦτερον δέ, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν στροφὴν πρὸς τὴν μεταφυσικὴν, στροφὴν, ἣ ὁποία εἶνε ἤδη καταφανὴς εἰς τὴν «Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου», προβάλλει ὅμως ἀκόμη ἐντονώτερον εἰς τὰ μεταγενέστερα αὐτοῦ συγγράμματα. Ἡ πρὸς τὴν μεταφυσικὴν στροφὴ αὕτη, ἣ ὁποία ἀναμφιβόλως ἔχει τὰς βαθείας τῆς ῥίζας εἰς τὴν σημερινὴν ἐν γένει κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν κατάστασιν τῆς φιλοσοφίας τῆς καλλιέργειας, εἶνε τοσοῦτω μᾶλλον ἀξία προσοχῆς ὅσῳ δὲν ὀφείλεται εἰς μίαν αἰφνιδίαν «ἐμπνευσιν», ἀλλὰ εἶνε τὸ πόρισμα πολυετοῦς μελέτης τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τῆς καλλιέργειας καὶ πρὸ πάντων τὸ ἀποτέλεσμα ῥιζικῆς διαφωνίας πρὸς τοὺς νεο-καντιανούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Binder συγκατέλεγεν ἀρχικῶς καὶ τὸν ἑαυτὸν του. Ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ λύσις τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ἦτο ἀδύνατος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant, καὶ ἐκ τῆς προσπαθείας νὰ ἀναπτύξῃ τὴν βάσιν ταύτην κατὰ

τρόπον ἐπιτρέποντα τὴν ἐπ' αὐτῆς θεμελίωσιν μιᾶς φιλοσοφίας τῆς καλλιεργείας προῆλθεν ἡ «Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου» τοῦ Binder. Ἡ φιλοσοφία αὕτη, καὶ ἐξωτερικῶς ἀκόμη, δεικνύει καταφανῶς ὅτι εἶνε ἀποτέλεσμα πνευματικῆς διαφωνίας πρὸς τὰς σπουδαιότερας φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις τῆς σήμερον, καθόσον πολλάκις ἀναπτύσσει αὕτη τὴν ἰδίαν ἐαυτῆς σειρὰν σκέψεων, καθ' ὃν χρόνον ἐνεργεῖ λεπτομερῆ κριτικὴν τῶν ξένων ἀπόψεων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προφανῶς δὲν φαίνεται νὰ ἠννόησε τὴν κατανόησιν τοῦ ἔργου τούτου. Ἄλλως τε καὶ ὁ ἠριστικὸς ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τὸν νεο-καντιανισμόν δὲν ἐπραγματοποιήθη ἐν τῇ «Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου», ἀλλὰ εἰς μεταγενέστερα συγγράμματα. Δὲν θὰ εἶνε ὡς ἐκ τούτου περιττὸν νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰς διαφόρους αὐτῆς φάσεις τὴν πρὸς τὴν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου μεταφυσικὴν στροφὴν τοῦ Binder, ὅπως αὕτη ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτοῦ ἐμφανίζεται, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαφωνίας αὐτοῦ πρὸς τὸν νεοκαντιανισμόν. Θὰ ἔχωμεν οὕτω τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν πῶς ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Binder ἔφερεν αὐτὸν τελειωτικῶς ἀπὸ τῆς γνωσεολογικο-κριτικῆς θέσεως τῶν ζητημάτων, τὴν ὁποίαν εἶχε κοινὴν μὲ τὸν νεοκαντιανισμόν, μέσφ τῆς εἰδικῆς ἀπόψεως τῆς φιλοσοφίας τῆς καλλιεργείας, εἰς τὴν μεταφυσικὴν θέσιν τῶν προβλημάτων, εἰς ἣν καὶ εὔρε τὸ συμπλήρωμά της διανοητικὴ ἐξέλιξις μεγάλης ἐσωτερικῆς συνοχῆς καὶ συνεπείας.

I

Ὅπως καὶ ἡ νεοκαντιανὴ φιλοσοφία τοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς του οὕτω καὶ ὁ Julius Binder ἐξεκίνησεν ἀπὸ μίαν γνωσεολογικὴν θέσιν τῶν ζητημάτων, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ εἰς τὸ πρῶτον μεγαλειότερον αὐτοῦ ἔργον φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, ἦτοι εἰς τὸ «Ἐννοια καὶ ἰδέα τοῦ δικαίου» (Rechtsbegriff und Rechtsidee). Τὸ ἔργον τοῦτο εἶνε ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διαφωνίας του πρὸς τὸν Rudolf Stammler, τοῦ ὁποίου ἡ θεωρία περὶ ἐννοίας καὶ ἰδέας τοῦ δικαίου ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Stammler εἶχεν ἐπιδιώξει νὰ δημιουργήσῃ μίαν κριτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου, τῆς ὁποίας περιεχόμενον θὰ ἦτο τὸ

«τί δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἰσχύον ἀπολύτως γενικῶς εἰς τὰς περὶ δικαίου ἐρεύνας». Ἐπειδὴ ὅμως ἀπόλυτον καὶ γενικὸν κῦρος δὲν ἀνήκει εἰς καμμίαν ἐκ τῆς πείρας πηγάζουσαν γνῶσιν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς καθαρὰς μορφὰς τῆς διανοίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ νομιμότης τῆς πείρας, διὰ τοῦτο ζητεῖ ὁ Stammler νὰ ἀνεύρη τὰς καθαρὰς μορφὰς τοῦ νομικῶς σκέπτεσθαι, τῶν ὁποίων τὸ σύνολον θὰ ἀποτελῆ τὸ λογικὸν a priori τοῦ δικαίου. Εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦτον τοῦ σκοποῦ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, τὸν εἰλημμένον ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant, ἀκολουθεῖ ὁ Binder εἰς τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον τὸν Stammler. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐσήμαινε τίποτε ἄλλο ἢ ὅτι ὁ Binder ἠκολούθει μαζὺ μὲ τὸν Stammler, ἓνα εὐρύτερον ῥεῦμα τῆς συγχρόνου αὐτοῦ φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖον ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ θέσῃ τὴν γνωσεολογίαν, ἀντὶ μιᾶς μᾶλλον φυσικῶς ἐννοουμένης ψυχολογίας, ὡς θεμέλιον τῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδιαίτερος ὡς θεμέλιον μιᾶς μεθοδολογίας τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀσυμφωνία τοῦ Binder πρὸς τὸν Stammler, ἡ ὁποία ἐν τέλει τὸν ἔφερεν εἰς τὸ νὰ προχωρήσῃ πέραν τῆς ἀπλῆς γνωσεολογικῆς ἀπόψεως τῶν ζητημάτων, ἀρχίζει ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνωσεολογικῆς ἀπόψεως τῶν ζητημάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ δίκαιον. Τὸ γνωσεολογικοκριτικὸν ἔργον συνίστατο, κατὰ τὸν Rudolf Stammler, εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῶν νομικῶν σκέψεων εἰς τὰ τυπικὰ καὶ τὰ οὐσιαστικὰ αὐτῶν στοιχεῖα διὰ νὰ ἀνεύρη τις οὕτω τὰς κατηγορίας, «διὰ τῶν ὁποίων σκεπτόμεθα νομικῶς». Ἐνῶ δὲ ἐνόμιζεν ὅτι εὑρίσκει τὴν ἐνιαίαν βᾶσιν τῶν μορφῶν τούτων ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ δικαίου, ἡ ὁποία, κατ' αὐτόν, ἀποτελεῖ μίαν λογικὴν μέθοδον πρὸς τακτοποίησιν περιεχομένων τοῦ συνειδότος, μετεβάλλετο δι' αὐτόν λεληθότως αὐτὸ τὸ δίκαιον εἰς τίποτε ἄλλο ἢ εἰς ἓν εἶδος «παραστάσεως σχέσεων μεταξὺ ἀντικειμένων», εἰς μίαν λογικὴν μέθοδον διὰ νὰ τακτοποιῶνται καθ' ὄρισμένον τρόπον αἱ ἀνθρώπινοι ἐνέργειαι αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν ὕλην τοῦ δικαίου. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ὡς ἐξῆς: ὅτι τουτ. παρὰ Stammler τὸ δίκαιον καταλαμβάνει λεληθότως τὴν θέσιν τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, δηλαδή ὅτι αὐτὸ τὸ δίκαιον, καὶ ὄχι μόνον ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, δεόν νὰ νοηθῆ ὡς ὀρισμένου εἴδους τυπικὴ μέθοδος. Τοῦτο ἀκριβῶς σημαίνεται

ὅταν χαρακτηρίζει τὸ δίκαιον ὡς «συνδέουσιν θέλησιν». Μὲ τὸ «θέλειν» δὲν ἐννοεῖ ὁ Stammler μίαν προσπάθειαν ἢ μίαν ἐνεργειαν, ἀλλὰ «μίαν καθαρὰν μέθοδον τακτοποιήσεως, τουτέστι τὴν λογικὴν μέθοδον δι' ἧς καθορίζονται μεταβολαὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διακαθοριστικῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν σκοποῦ καὶ μέσου». Δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι τὸ δίκαιον εἶνε δι' αὐτὸν τὸ προῖόν τῆς θελήσεως, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐνεργείας τινός· ἀλλ' εἶνε «μέρος» τῆς θελήσεως ἐν τῇ ἐννοίᾳ μιᾶς τυπικῆς κατευθύνσεως τοῦ συνειδότος⁽¹⁾. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς βλέπει ὁ Stammler τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου ὅτι τουτ. ἔχει αὕτη γνωσεολογικὴν καὶ ὄχι ψυχολογικὴν σημασίαν—ἐνῶ ἡ κριτικὴ τοῦ Binder προσπαθεῖ, ἀντιθέτως πρὸς ταύτην, νὰ ἀποδείξῃ ὅτι κατ' οὐσίαν ἡ περὶ δικαίου ἐννοια τοῦ Stammler δὲν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο ἢ μίαν ψυχολογικὴν ἐννοίαν διὰ γενικεύσεως κτηθεῖσαν.

Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουσιν ἐνταῦθα αἱ λεπτομέρειαι τῆς διαφωνίας μεταξὺ Binder καὶ Stammler, ἰδίᾳ τὰ ἐκτιθέμενα ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἶναι ἡ μέθοδος τοῦ Stammler εἶνε, ὡς οὗτος διατείνεται, μέθοδος κριτικῆς ἀναλύσεως ἢ μήπως εἶνε μᾶλλον ἡ τῆς συνήθους ἐπαγωγῆς καὶ ἀφαιρέσεως. Διὰ τὸ κυρίως φιλοσοφικὸν πρόβλημα ἔχουσιν ἐλαχίστην σημασίαν. Ἡ ἀποφασιστικὴ ἀξία τοῦ πρώτου τούτου ἔργου τοῦ Julius Binder δὲν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι κατέδειξε τὰς μεθοδολογικὰς πλάνας καὶ τὰς ἀνεπαρκειὰς τοῦ Stammler, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι ἔθεσεν ὀρθῶς τὸ γνωσεολογικὸν πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Διότι ἐὰν θελήσωμεν νὰ δώσωμεν τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ δίκαιον ἐρωτήματα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καντιανῆς κριτικῆς τῆς γνώσεως, θὰ πρέπει νὰ ὀρίσωμεν ὡς δίκαιον τὸ ἐκ μορφῆς καὶ ὕλης ἀποτελούμενον ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, ἀκριβῶς ὅπως ἡ φύσις εἶνε τὸ ἐξ ἐνὸς τυπικοῦ καὶ ἐνὸς ὕλικου στοιχείου συνιστάμενον ἀντικείμενον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ τότε δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐννοια τοῦ δικαίου ὡς «καθαρά» τοιαύτη, τουτέστιν ὅτι εἶνε ἀπλῶς ἡ ἐννοια μιᾶς λογικῆς μεθόδου, ἀλλὰ θὰ πρέπει, παρὰ τὸ τυπικὸν στοι-

(¹) Πρὸς ταῦτα Stammler, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, 3 ἔκδ. σελ. 59 καὶ 69 ὡς καὶ σημ. 1 ἐν σελ. 65.

χειον, νὰ περιλαμβάνη καὶ τὸ ὑλικὸν τοιοῦτον, ἔστω καὶ ἐν τῇ μεγαλειτέρᾳ δυνατῇ γενικότητι, ἀφοῦ ἀκριβῶς πρόκειται περὶ τῆς ἐννοίας ἐνὸς ἀντικειμένου, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὡς τοιαύτην δὲν εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ ἐλλείπη ἐντελῶς τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον¹⁾. Ὅσον ὀλίγον εἶνε δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν τὴν φύσιν ὡς τὸ σύνολον ὄλων ἐκείνων τῶν κατηγοριῶν, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ ἡ φυσικὴ, ἄλλο τόσον ὀλίγον ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσωμεν τὸ δίκαιον ὡς τὸ σύνολον τῶν κατηγοριῶν του· μᾶλλον ὀρθὸν εἶνε νὰ θεωρήσωμεν τὴν φύσιν, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς γνωσεολογίας τοῦ Kant, ὡς τὸ σύνολον τῶν κατὰ κατηγορίας τακτοποιημένων ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων· κατ' ἀναλογίαν δὲ πρὸς ταῦτα θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ δίκαιον ὡς τὸ σύνολον τῶν διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ δικαίου ταξιθετημένων ἐντυπώσεων, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὸν Binder, δὲν θὰ ἔχωσιν ἐνταῦθα αἰσθητόν, ἀλλὰ «ἀμέσως πνευματικόν» χαρακτηῖρα²⁾.

Τόσον ὁ Binder ὅσον καὶ ὁ Stammler παραδέχονται τὴν ἰδέαν τῆς καντιανῆς κριτικῆς τῆς γνώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν πρέπει εἰς πᾶσαν γνῶσιν νὰ διακρίνωμεν τὸ τυπικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἀνήκει εἰς τὸ γιγνώσκον ὑποκείμενον, καὶ τὸ ὑλικὸν τὸ «δεδομένον» εἰς αὐτὸ ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως. Ἐνῶ ὅμως ὁ Stammler ἀγωνίζεται νὰ ἐννοήσῃ τὸ δίκαιον ὡς τυπικὴν μέθοδον πρὸς ταξινόμησιν περιεχομένων τοῦ συνειδότος, ὁ Binder θεωρεῖ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ δίκαιον ὄχι ὡς μέθοδον, ἀλλ' ὡς ἰδιαιτέρου εἴδους ἀντικείμενον, τοῦ ὁποίου τὸ τυπικὸν καὶ τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον εἶνε προωρισμένη νὰ γνωρίσῃ ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου στρέφεται ἐναντίον τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ δίκαιον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐν εἶδος θελήσεως. Πάρατηρεῖ πολὺ δικαίως ὅτι εἶνε «γλωσσικῶς τε καὶ πραγματικῶς ἀδύνατον» νὰ χαρακτηρίζη τις ἤδη ὡς «θέλησιν» μίαν λογικὴν μέθοδον, τουτ. τὴν κατὰ τελεολογίαν κρίσιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κατ' αἰτιότητα τοιαύτην³⁾, καὶ φρονεῖ συνεπῶς ὅτι ἡ θέλησις, ἐὰν κατ' ἀρχὴν ἔχει σημασίαν τινὰ διὰ τὴν ἐννοιαν τοῦ δικαίου, μόνον ὡς ὑλικὸν στοιχεῖον τῆς ἐννοίας ταύτης εἶνε δυνατόν

(¹) Binder, Rechtsbegriff und Rechtsidee, σελ. 19 καὶ 58.

(²) Ἀνωτέρω ἔργον σελ. 58.

(³) Ἀνωτέρω ἔργον σελ. 28.

νά νοηθῆ¹⁾. Καὶ πράγματι δὲν εἶνε εἰς θέσιν ὁ Stammler νά ὑποστηρίξῃ τὴν σημασίαν τῆς θελήσεως ὡς λογικῆς μεθόδου κατὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐρευνῶν του, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς ἀναλύσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ κύρους τοῦ δικαίου²⁾· εἰς τρόπον ὥστε ἡ κριτικὴ τῆς θεμελιώδους ταύτης ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας του τοῦ δικαίου, δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα, ὡς δισχυρίσθη οὗτος ἀπέναντι τοῦ Binder, ἀπλῆς φιλονεικίας περὶ ὄρων³⁾. Πρόκειται τοῦναντίον περὶ τοῦ μᾶλλον σπουδαίου καὶ ἀποφασιστικοῦ ζητήματος ἐάν, ἐκ τοῦ ὅτι τὸ δίκαιον χαρακτηρίζεται ὡς ἓν εἶδος θελήσεως κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Stammler, εἶνε δυνατόν νά ἐννοηθῆ τοῦτο ὡς «τυπικὴ κατεύθυνσις τοῦ συνειδότης», ὡς «λογικὴ μέθοδος», ἢ ἐάν εἶνε ἀνάγκη μᾶλλον νά θεωρηθῆ ὡς ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, τὸ ὁποῖον γινώσκομεν βεβαίως μόνον τῇ βοήθειᾳ μεθόδου τινὸς — ἐπὶ παραδείγματι μιᾶς τελεολογικῆς τοιαύτης — ἀλλὰ τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ εἶνε κᾶτι πολὺ διάφορον ἀπὸ ὠρισμένον τι «εἶδος» τῆς μεθόδου ταύτης. Ἐμα ὡς ὁ Binder ἔδωκεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπάντησιν διάφορον ἀπὸ τὴν τοῦ Stammler, εὔρε καὶ ἐντελῶς διάφορον καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου.

Ἐπαξ ὁ Binder ἤθελε νά διατηρήσῃ τὴν μέθοδον τῆς γνωσεολογικῆς κριτικῆς διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου, ἦτο καὶ οὗτος ἠναγκασμένος νά ἀναζητήσῃ τὴν τυπικὴν ἐκείνην πρώτην ἀρχὴν ἢ ὁποία θὰ καθίστα «δυνατὸν» νά θεωρηθῆ τὸ δίκαιον ὡς ἐνιαῖον καὶ ταῦτοχρόνως ὡς κατ' ἰδιαιτέρον τρόπον καθορισμένον ἀντικείμενον ἐν τῷ πνεύματι τῆς περὶ γνώσεως θεωρίας τοῦ Kant. Ἡ πρώτη αὕτη ἀρχὴ δὲν ἦτο δυνατόν νά εὑρεθῆ εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ὑπὸ τοῦ Kant ἀπαριθμηθείσας κατηγορίας τῆς φύσεως, πρὸ παντὸς ὄχι εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτιότητος. Ὁ Binder τὴν εὑρίσκει μᾶλλον ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ δικαίου ὡς τυπικοῦ μέτρου κρίσεως, ὡς κανόνος κρίσεως, ἢ ὁποία εἶνε κατ' αὐτὸν «λειτουργία» τοῦ συνειδότης ἐξ ἴσου «πρωτογενῆς» ὅσον καὶ ἐπὶ παραδ.

(¹⁾ Ἀνωτέρω ἔργον σελ. 20, 25, 58.

(²⁾ Αἱ ἀποδείξεις εὑρίσκονται ἐν τῷ συγγράμματί μου «Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart, 1931 σελ. 14 ἔπ.

(³⁾ Stammler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, σημ. 1 ἐν τέλει σ. 65.

ἡ κατηγορία τῆς αἰτιότητος. Μόνον οὕτω, φρονεῖ ὁ Binder συμπληροῦται ἡ σκέψις τοῦ Kant. Ὁ Kant εἶχε δείξει ὅτι παρὰ τὰς κατηγορίας τοῦ «εἶναι» ὑπάρχουσι καὶ τοιαῦται τοῦ «δέοντος», τουτέστι μέτρα διὰ τὴν κρίσιν, διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ἀξιών¹⁾. Ἐὰν τὸ δίκαιον εἶνε ἀνάγκη νὰ θεωρῆται ὡς ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ ὄχι μόνον ὡς «μέθοδος ταξινομήσεως», πάντως ἰδιακρίνεται τοῦτο ὅλων τῶν ἄλλων ἀντικειμένων τὰ ὅποια ἀπλῶς εἶνε, ἐκ τοῦ ὅτι εὐρίσκεται ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ μιᾶς ἀξίας, ἐκ τοῦ ὅτι εὔρεν ἐν αὐτῷ τὴν ἔκφρασίν του ἐν δέον. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ὑπάρχει δεύτερόν τι σύνολον ἀντικειμένων, παρὰ τὸ ὑπὸ τῶν κατηγοριῶν τοῦ Kant συνιστώμενον βασιλεῖον τῆς φύσεως, τουτέστι σύνολον ἀντικειμένων τὰ ὅποια ἔχουσιν ὡς θεμέλιόν των τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς, τῆς καλαισθητικῆς καὶ τοῦ δικαίου· δίκαιον εἶνε «πᾶν ὅ,τι περικλείει ἐν ἑαυτῷ λειτουργίαν τοῦ a priori κανόνος τοῦ δικαίου—ἢ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου»²⁾.

Ὁ Binder φρονεῖ ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου καθιστᾷ δυνατὰ τὰ ἀντικείμενα τοῦ δικαίου καθ' ὃν τρόπον ἐπὶ παραδ. ἡ κατηγορία τῆς αἰτιότητος καθιστᾷ δυνατὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς φύσεως³⁾. Οὕτως ἀποδίδει εἰς αὐτὴν διττὴν λειτουργίαν, ἤτοι πρῶτον τὴν λειτουργίαν ἑνὸς μέτρου διὰ νὰ κρίνη τὴν ἀξίαν τῶν κανόνων τοῦ θετικοῦ δικαίου καὶ δεύτερον τὴν ἑνὸς τυπικοῦ καὶ ἐνότητα θεμελιουῦντος παράγοντος, ὃ ὅποῖος πρέπει νὰ προστεθῆ εἰς τὸ ἐμπειρικῶς δεδομένον ποικίλον ὑλικόν, διὰ νὰ δύναται οὕτω τὸ δίκαιον νὰ ἀποτελέσῃ ἴδιον ἀντικείμενον γνώσεως. Ὁ Binder ὀνομάζει τὰς δύο ταύτας λειτουργίας τὴν κανονιστικὴν καὶ τὴν συστατικὴν λειτουργίαν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἔχει δι' αὐτὸν συγχρόνως τὴν σημασίαν μιᾶς κατηγορίας καὶ μιᾶς κανονιστικῆς ἰδέας ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Kant. Βεβαίως γεννᾶται τὸ ἐρώτημα εἰς αἱ δύο αὗται λειτουργίαι εἶνε δυνατόν νὰ συνυπάρχωσιν ἢ μήπως συμβαίνει ἢ μία νὰ ἀποκλείῃ τὴν ἄλλην· καθόσον μία τυπικὴ κατηγορία, τῆς ὁποίας ἡ χρησιμοποίησις καθιστᾷ τὸ πρῶτον δυνα-

(¹⁾ Binder, ἄνωτ. ἔργον σελ. 61.

(²⁾ Ἄνωτ. ἔργον σελ. 60.

(³⁾ Ἄνωτ. ἔργον σελ. 59 καὶ 88.

τὴν τὴν σύνδεσιν ἐντυπώσεων ἐκ τῶν αἰσθήσεων προερχομένων εἰς ἐνιαίαν παράστασιν ἐνὸς «ἀντικειμένου», εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς κάθε ἀντικείμενον· εἶνε μάλιστα δύσκολον νὰ νοηθῇ ὅτι δύναται τοῦτο νὰ διαφέρει αὐτῆς ἢ ὅτι δύναται νὰ συμφωνῇ «κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον» πρὸς αὐτήν. Ἄλλως ἔχουσι τὰ πράγματα προκειμένου περὶ μέτρου τῶν κρίσεων, τῶν ἀξιῶν. Τοῦτο προϋποθέτει ἀκριβῶς ὅτι τὸ ὑπὸ κρίσιν ἀντικείμενον εἶνε πρὸ παντός διάφορον αὐτοῦ, ὅτι εἶνε δυνατὸν νὰ συμφωνῇ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πρὸς τὸν κανόνα. Ἡ κατηγορία νοεῖται πάντοτε, κατ' ἀνάγκην, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀντικειμένου, ἐνῶ προκειμένου περὶ τοῦ μέτρου τῶν ἀξιῶν εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ τὸ λάβῃ τις ἐν ἀρχῇ ὑπ' ὄψιν του. Ἡ σχέσις συνεπῶς μιᾶς συστατικῆς κατηγορίας πρὸς τὸ ἀντικείμενον εἶνε ἐντελῶς διάφορος τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ μέτρον καθορισμοῦ τῶν ἀξιῶν. Διὰ τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν εἰς τὸν Binder νὰ ὑποστηρίξῃ μέχρι τέλους τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου ὡς κατηγορίας τοῦ δικαίου.

Ἐνῶ ὅμως ὁ Binder ἐνόμιζεν ὅτι, παραδεχόμενος τὸ δίκαιον ὡς ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἀποτελούμενον ἐκ μορφῆς καὶ ὕλης, ἠκολούθει ἐντελῶς τὸ πνεῦμα τοῦ Kant καὶ τῶν νεοκαντιανῶν, πράγματι εἶχεν οὕτω ἐπιτελέσει σημαντικὸν βῆμα πέραν καὶ τῶν δύο. Διότι διὰ τὸν Kant καὶ διὰ τὸν νεοκαντιανισμόν ὑπάρχει μόνον μία πραγματικότητα, τουτ. ἡ φυσικὴ πραγματικότης τῆς ὁποίας ὄρος εἶνε αἱ κατηγορίαι τοῦ «Καθαροῦ Λόγου». Βεβαίως ἀναγνωρίζει ὁ Kant παρὰ ταύτην καὶ ἓνα νοητὸν κόσμον, ἐν κράτος τῶν ἰδεῶν· αὗται ὅμως ἰσχύουσι μόνον, δὲν ὑπάρχουσι δὲ καὶ πραγματικῶς. Ἡ διδασκαλία τοῦ Kant περὶ τῆς συνδέσεως ἐνὸς τυπικοῦ καὶ ἐνὸς ὕλικου στοιχείου τῆς γνώσεως ἐν ἐκάστῳ ἀντικειμένῳ, ἀνεφέρετο μόνον εἰς τὴν πραγματικότητα, συνεπῶς εἰς τὴν φύσιν. Πολὺ μακρὰν ἀπὸ τὸν Kant εὐρίσκεται ἡ ἄποψις περὶ τῆς ἐννοιολογικῆς ἰδέας τοῦ δικαίου ὡς τοῦ καθορίζοντος κατηγορικοῦ στοιχείου ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ θετικοῦ δικαίου. Ἡ περὶ δικαίου θεωρία του δὲν προτίθεται νὰ ἐξετάσῃ πῶς εἶνε δυνατὴ ἢ ἐπιστήμη τοῦ θετικοῦ δικαίου ἢ πῶς εἶνε δυνατὸν τὸ θετικὸν δίκαιον ὡς ἀντικείμενον

τῆς γνώσεως¹⁾, ἀλλὰ πῶς καὶ ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις δικαιολογεῖται ἠθικῶς ὁ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ νόμων οἱ ὅποιοι θέτουσι δίκαιον. Ἡ ἀποψὶς τοῦ ἀπέναντι τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ζητημάτων εἶνε εἰδικῶς ἠθικὴ καὶ ὄχι γνωσεολογική· οὔτε εἶνε δυνατὸν τὴν ἠθικὴν ταύτην στάσιν νὰ ἀναγάγωμεν, καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Kant, εἰς γνωσεολογικὴν τοιαύτην, ὅπως ἀπεπειράθη νὰ τὸ πράξῃ ἐπὶ παραδ. ὁ Cohen.²⁾ Ἡ ἠθικὴ τοῦ Kant δὲν ἐξετάζει ποῖαι εἶνε αἱ προϋποθέσεις τῆς γνώσεως, ἀλλὰ ποῖαι εἶνε αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἠθικῶς ἐνεργεῖν, εὐρίσκει δὲ αὐτὰς εἰς τοὺς ἠθικοὺς νόμους τοὺς ὁποίους θέτει εἰς ἑαυτὸν ὁ νοῦς καὶ τοὺς ὁποίους καθιστᾷ δυνατοὺς ἢ ἐλευθερία· ἢ νομοθεσία αὕτη ἀφορᾷ ὄχι τὴν γνῶσιν ἀλλὰ τὴν θέλησιν. Σημειωτέον ὅτι παρὰ Kant δὲν συναντῶμεν τὴν ἔκφρασιν «ἰδέα τοῦ δικαίου» καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον τὴν ἔκφρασιν «κατηγορία τοῦ δικαίου», ἀλλὰ μόνον τὴν ἔκφρασιν «γενικὸς νόμος δικαίου»· ἢ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου δὲν εἶνε δι' αὐτὸν μία κατηγορία, μία τυπικὴ ἀρχὴ τῆς γνώσεως, ἀλλὰ εἰς νόμος, εἰς κανὼν τοῦ καθορισμοῦ τῆς θελήσεως ἐκ καθαρῶς πρακτικοῦ λόγου. Ὅταν λοιπὸν ὁ Binder ἀνακινεῖ τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ὁ Kant κατ' ἀρχὴν δὲν περιλαμβάνει εἰς τὰς ἐρεῦνας του, περὶ τῆς «δυνατότητος» τοῦ θετικοῦ δικαίου, ὡς ἰδιαιτέρου εἴδους ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, ἀκολουθεῖ δρόμον πολὺ διάφορον ἀπὸ τὸν τοῦ Kant ἐν τῇ περὶ δικαίου θεωρίᾳ αὐτοῦ. Ὁ Binder ἐπιλαμβάνεται ἐκ νέου τῆς ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος περὶ τῶν ὄρων τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως ἀντικειμένου τινός, ζητήματος τὸ ὁποῖον ὁ Kant εἶχεν ἐξαντλήσει ἐν τῇ Κριτικῇ τοῦ Καθαροῦ Λόγου· τὸ πράττει δὲ ἀκριβῶς ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν γνῶσιν τοῦ δικαίου, προϋποθέτει οὕτω, ὅτι παρὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα διὰ τὸν Kant καὶ τοὺς νεοκαντιανοὺς ἐξαντιλοῦσιν ὀλόκληρον τὴν πραγματικότητα, ὑπάρχει καὶ ἐν ἄλλο εἶδος ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα εἶνε μὲν πραγματικά, δὲν ἀποτελοῦσιν ὅμως μέρος τῆς φύσεως· ταῦτα δυνάμεθα νὰ ἀποκαλέσωμεν ἀντικείμενα

(¹) Binder ἀνωτέρω ἔργ. σελ. 4.

(²) Πρβλ. Lorenz, Rechts-und Staatsphilosophie der Gegenwart σελ. 17 ἐπ. καὶ σελ. 21.

τῆς καλλιεργείας. Οὕτω ὅμως ἡ θέσις τῶν ζητημάτων μετεβάλλετο ἀπὸ γνωσεολογικο-κοκκριτικῆς εἰς καλλιεργητικο-φιλοσοφικὴν τοιαύτην.

Ἡ γνωσεολογικὴ διατύπωσις τῶν ζητημάτων εἶχε φέρει τὸν Binder εἰς τὸ σημεῖον νὰ διακρίνη ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ δικαίου τὸ λογικὸν a priori τοῦ δικαίου. Ἡ ἀποψις ὅμως αὕτη εἶχεν ἀποδειχθῆ ὡς ἀντιφατικὴ, ἐφ' ὅσον ἐν αὐτῇ ἀπεδίδετο εἰς τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου τόσον ἡ λειτουργία μιᾶς κατηγορίας ὅσον καὶ ἡ λειτουργία ἑνὸς μέτρου τῶν ἀξιῶν. Ἡ ἀντίφασις αὕτη μᾶς φέρει εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος εἰάν τὰ ἀντικείμενα τῆς καλλιεργείας ἐν γένει εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῶσιν ὡς ἀποτελούμενα καθ' ὅμοιον τρόπον ἐξ ἑνὸς τυπικοῦ καὶ ἑνὸς οὐσιαστικοῦ συστατικοῦ στοιχείου, ὅπως καὶ τὰ εἰς τὴν φύσιν ἀνήκοντα ἀντικείμενα, ἢ μήπως ἡ ιδέα ἢ θεμελιοῦσα τὴν ἐνότητα ἑνὸς καλλιεργητικοῦ φαινομένου, ὡς εἶνε τὸ δίκαιον, εὐρίσκεται πρὸς αὐτὸ εἰς σχέσιν διάφορον ἀπὸ τὴν τῆς κατηγορίας πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Καὶ οὕτω τὸ ζήτημα τῆς οὐσίας καὶ τοῦ εἶδους τῆς πραγματικότητος τῆς καλλιεργείας ἀποδεικνύεται ὡς τὸ ἀποφασιστικὸν προδικαστικὸν ζήτημα διὰ τὴν διευκρίνισιν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου, τοῦθ' ὑπερ μᾶς φέρει εἰς τὸ κύριον σύγγραμμα τοῦ Julius Binder ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου, εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Philosophie des Rechts». Ἡ φιλοσοφία του ἀφορμᾶται μὲν ἐκ τῆς καλλιεργητικο - φιλοσοφικῆς θέσεως τῶν ζητημάτων προχωρεῖ ὅμως πέραν αὐτῆς εἰς τὴν μεταφυσικὴν τοιαύτην.

II

Διὰ τῆς καλλιεργητικο-φιλοσοφικῆς θέσεως τῶν ζητημάτων προσεγγίζει ὁ Binder πρὸς μίαν ἄλλην κατεύθυνσιν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, τὴν λεγομένην τῆς νοτιο-δυτικῆς Γερμανίας τῆς ὁποίας ὡς κυριώτερον ἀντιπρόσωπον, ἀπὸ ἀπόψεως φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν Lask. Θὰ κατανοήσωμεν συνεπῶς σαφέστερον τὴν θέσιν τοῦ Binder ἐν τῇ σημερινῇ γερμανικῇ φιλοσοφίᾳ, εἰάν ἐξετάσωμεν ἐν συντομίᾳ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Rickert καὶ τὸν Lask. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung κατέδειξεν ὁ Rickert, ὅτι παρὰ τὸν ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀναγνωριζόμενον τρόπον

σχηματισμοῦ ἀφηρημένων ἐννοιῶν, εἶνε δυνατὸς καὶ ἱστορικὸς τοιοῦτος, ὃ ὁποῖος κᾶτι τὸ ἀτομικόν, τοῦτέστιν ἅπαξ γενόμενον καὶ μοναδικόν εἰς τὸ εἶδός του, τὸ καθιστᾷ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης μὲ τὸ νὰ τὸ θέσῃ εἰς ἀναφορὰν πρὸς γενικὴν τινα ἀξίαν. Εἶνε ἀληθές ὅτι τὸ ἀτομικόν, τὸ ἅπαξ γινόμενον καὶ ἰδιαίτερον, διαφεύγει κατὰ κανόνα τὴν γνῶσιν, ἢ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν συνοχὴν τῶν φαινομένων· γίνεται ὅμως προσιτὸν εἰς αὐτὴν ἐφ' ὅσον διὰ τῆς σημασίας ἢ ὁποία τῷ προσδίδεται ἐν σχέσει πρὸς γενικὰς ἀξίας, αἴρεται ὑπεράνω τῆς ἀπροσδιορίστου ποικιλίας τοῦ ἅπαξ γενομένου. Συνεπῶς αἱ γενικὸν κῦρος ἔχουσαι ἀξίαι εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καθιστᾷ εἰς ἡμᾶς δυνατὸν νὰ θεωρήσωμεν ἐν μέρος τῆς πραγματικότητος, ὅχι μόνον ὡς φύσιν, ἀλλὰ ταῦτοχρόνως καὶ ὡς σκηνὴν ἱστορικῶν, δηλαδὴ δι' ἡμᾶς σπουδαίων συμβεβηκότων. Ἡ πραγματικότης εἶνε διὰ τὸν Rickert φύσις μὲν «ἐφ' ὅσον» νοεῖται ὡς καθοριζομένη ὑπὸ γενικῶν νόμων, καλλιέργεια δὲ «ἐφ' ὅσον» ἐξετάζεται ὡς συνοχὴ ἀτομικῶν γεγονότων εἰς τὰ ὁποῖα εἶνε «προσκεκολλημένα» ἀξιολογικὰ νοήματα. Πρόκειται ἄρα περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πραγματικότητος τὴν ὁποῖαν ἐξετάζομεν ἄλλοτε μὲν ὡς φύσιν καὶ ἄλλοτε ὡς καλλιέργειαν· τὸ κύριον στοιχεῖον διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς πραγματικότητος ὡς καλλιέργειας εἶνε ἡ ἀναφορὰ αὐτῆς εἰς ἀξίας.

Ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς καλλιεργητικο - φιλοσοφικῆς ἀπόψεως τοῦ Rickert ἀπεπειράθη ὁ Lask νὰ καθορίσῃ πληρέστερον τὴν μεθολογίαν τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου ὡς ἐπιστήμην καλλιέργειας. Ὅπως καὶ ὁ Rickert οὕτω καὶ ὁ Lask ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι μόνον μία πραγματικότης ὑπάρχει, ἢ πραγματικότης ἢ αἰσθητή, ἢ ὁποία ἀπὸ τῆς γνωσεολογικῆς ἀπόψεως ἐμφανίζεται ὡς προϊὸν συνθέσεως τῶν κατηγοριῶν¹⁾. Ἡ μία ὅμως αὕτη πραγματικότης εἶνε ταῦτοχρόνως καὶ ἡ σκηνὴ ἢ τὸ ὑπόστρομα ὑπερεμπειρικῶν ἀξιῶν, ἐκδηλώσεων ἔχουσῶν γενικὸν κῦρος. Τούτου ἀποτέλεσμα εἶνε εἰς δυαδισμὸς ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐξετάσεως, ἀναλόγως τοῦ ἐὰν αὕτη στρέφεται πρὸς τὰς ἰσχυούσας μόνον ἀξίας ἢ πρὸς τὴν εἰς τὰς ἀξίας ἀναφερομένην πραγματικότητα. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν θὰ ἔχω-

(¹) Lask, *Ἀπαντα τομ. I. σελ. 279, 308.

μεν ἐνώπιόν μας φιλοσοφίαν, εἰς τὴν τελευταίαν ἐμπειρικὴν ἐπιστήμην τῆς καλλιέργειας. Συμφώνως πρὸς ταῦτα διακρίνει ὁ Lask τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου ὡς ἐξέτασιν τῆς ἀξίας τοῦ δικαίου ἀπὸ τὴν θετικὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ὡς τὴν ἐξέτασιν τῆς πραγματικότητος τοῦ δικαίου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων θὰ ἔπρεπε πρωτίστως νὰ παρουσιασθῇ ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης ἢ μᾶλλον τμῆμα αὐτῆς, «ἐφ' ὅσον» πρὸς τὴν πραγματικότητα ταύτην εὐρίσκονται συνδεδεμέναι νομικαὶ ἐκδηλώσεις ἀξιολογικαί. Ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης μὲ τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται κατὰ ταῦτα ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, θὰ εἶνε τὰ κοινωνικὰ καὶ ψυχολογικὰ γεγονότα—πράξεις, προσπάθειαι, συμβεβηκότα—εἰς τὰ ὁποῖα ἀποδίδομεν μίαν νομικὴν σημασίαν.

Ὁ Lask ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου καθορίζεται μόλις τὸ ἀντικείμενον τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου ἢ, ὡς λέγει, τῆς κοινωνιολογικῆς θεωρίας τοῦ δικαίου, ἐνῶ ἡ κυρίως νομικὴ ἐπιστήμη ἔχει ὡς ἀντικείμενον κάτι ἐντελῶς διάφορον, τοῦτέστι τὰς σημασίας τὰς συνδεδεμένας μὲ τὰ συμβεβηκότα ταῦτα. Διὰ τοῦτο ἐν «πνεύματι μὲν κοινωνιολογικῷ» θεωρεῖ τὸ δίκαιον ὡς «πραγματικὸν παράγοντα τῆς καλλιέργειας», τοῦναντίον δὲ ἐν τῇ «νομικῇ ἐννοίᾳ» θεωρεῖ αὐτὸ ὡς τὸ «σύνολον νοημάτων». Τὰ νοήματα ὅμως ταῦτα διακρίνονται τῶν πλασμάτων μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ φιλοσοφία κατὰ τοῦτο, ὅτι «ἰσχύουσιν», ὄχι ἔνεκα τῆς ἀπολύτου αὐτῶν ἀξίας, ἀλλὰ μόνον συνεπείᾳ μιᾶς συγκεκριμένης ἐπιταγῆς τῆς θελήσεως τῆς κοινωνίας. Οὕτω εὐρίσκεται ὁ Lask ἠναγκασμένος νὰ παραδεχθῇ, παρὰ τὸ κράτος τῆς πραγματικότητος καὶ τὸ κράτος τῆς καθαρᾶς ἰσχύος τῶν ἀξιῶν, καὶ ἐν κράτος τῆς ἐμπειρικῆς ἰσχύος νοητῶν μόνον καὶ μῦλα ταῦτα «θετικῶν» νοημάτων, τῶν ὁποίων ἡ συστηματικὴ σχέσις παραμένει ἀόριστος καὶ ἀκατάληπτος ¹⁾. Ἡ ἀντίφασις, ὅτι ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, πρέπει νὰ εἶνε ἐπιστήμη τῆς πραγμα-

¹⁾ Τὸ ὅτι τὸ κράτος τῶν ἐμπειρικῶν ἢ καὶ νοητῶν, μόνον διὰ τῆς σκέψεως συλλαμβανόμενων νοημάτων, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὸ ἐνδιάμεσον κράτος «τῆς ἐνυπαρχούσης ἐνεργοῦ ἐννοίας» τοῦ Rickert — System der Philosophie, σελ. 263 ἐπ.— δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀναπτύξεως.

τικότητος καὶ ἔχει μᾶλλον ταῦτα ὡς ἀντικείμενον κᾶτι μὴ πραγματικόν, ἦτοι «νοητὰς μόνον ὄντοτητας», παραμένει ἄλυτος. Ὁ Lask δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸν προβληματικὸν χαρακτήρα τῆς ἐννοίας τοῦ ἐμπειρικοῦ κύρους. Τὸ «κύρος» τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν δημιουργημάτων τῶν αἰσθήσεων, τῶν ὁποίων αὐταὶ ἀποτελοῦσι τοὺς ὄρους, σημαίνει διὰ τὸν νεοκαντιανισμόν κᾶτι τελείως ἀντίθετον πρὸς τὸ «εἶναι»: τὸ ἔχον κύρος εἶνε δι' αὐτὸν αὐτόχρομα τὸ μὴ—ὄν, καὶ τὸ ὄν εἶνε τὸ μὴ—ἔχον κύρος. Κατὰ Lask ἤδη τὸ δίκαιον, ἐν ᾧ μέτρω εἶνε ἀντικείμενον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εὑρεθῇ οὔτε ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ «ὄντος» οὔτε ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ «ἰσχύοντος»: διότι ἡ «ἐμπειρική ἰσχύς» τοῦ κανόνος δικαίου ἔχει πολὺ διάφορον σημασίαν ἀπὸ τὴν ἰσχὴν ἐν τῇ ἐκτεθείσῃ φιλοσοφικῇ ἐννοίᾳ. Ἡ «ἰσχύς» μιᾶς ἀξίας εἶνε ἐξ ἴσου ὀλίγον δυνατόν νὰ στηρίζεται ἐπὶ «θετικῆς τινος ἐπιταγῆς», ὅσον ὀλίγον καὶ ἀντιθέτως μία ἐπιταγὴ «ἰσχύει» ἤδη, ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, μόνον καὶ μόνον διότι πράγματι ἐξεδόθη, ἄρα διότι «πραγματικῶς» ὑπάρχει. Οὕτω καταδεικνύεται, ἀκριβῶς ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἐμπειρικῆς ἰσχύος νοητῶν κανόνων, οἱ ὅποιοι ἔχουσιν ὡς πηγὴν αὐτῶν τὴν ἐπιταγὴν τῆς νομοθετοῦσης βουλήσεως τῆς κοινωνίας, ὅτι μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ προϋποτιθέμενον δυῖσμόν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ δέοντος ἢ τῆς ἰσχύος, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κατανοηθῇ τὸ δίκαιον, ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχη μόνον ἢ μία ἐμπειρική πραγματικότης τοῦ φυσικοῦ ἢ τοῦ ψυχικοῦ εἶναι, ἢ ὁποία, ἀνσλόγως τῆς μεθοδολογικῆς ἀπόψεως τῆς ἡμετέρας ἐξετάσεως, παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς ὡς φύσις ἢ ὡς καλλιέργεια, ἀλλ' ὅτι παρὰ τὴν ἐστερημένην νοήματος πραγματικότητα τῆς φύσεως, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη καὶ δευτέρα πλήρης νοήματος πραγματικότης, ἦτοι ἢ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσὶ τόσον τὸ δίκαιον ὅσον καὶ ἄλλα δημιουργήματα τῆς καλλιέργειας, εἰς τὰ ὁποῖα πάντα εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀρνηθῶμεν τόσον τὴν πραγματικότητα ὅσον καὶ ὠρισμένον νόημα, ὡς περιεχόμενον, μίαν ἐσωτερικὴν σημασίαν καὶ ἀξιότητα.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἐξεταζομένη, καθίσταται καταφανὴς ἢ ὑπὸ τοῦ Binder πραγματοποιηθεῖσα στροφή. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὑπάρχει καὶ δευτέρα πραγματικότης, ὁ ἐμπει-

ρικός κόσμος τῆς καλλιεργείας, «συνεπῶς μιὰ πραγματικότης ἄλλου, ὑψηλοτέρου εἴδους ἀπὸ τὴν φύσιν» ¹⁾, διὰ τοῦτο χάνει δι' αὐτὸν τὸν ἀποκλειστικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα ἢ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ δέοντος ἢ τῆς ἀξίας. Βεβαίως ἐν ἀρχῇ τὰ πράγματα φαίνονται ὡς ἐὰν ἢ ἀποψις τοῦ Binder νὰ παρέμεινεν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τῆς καλλιεργείας τοῦ Rickert διαγραφέντων ὁρίων. Ἰδοῦ ἐν ἀντικείμενον τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἀντίληψιν· δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ μόνον ὡς πρὸς τὴν γυμνὴν αὐτοῦ πραγματικότητα, ὅποτε τὸ θεωροῦμεν ὡς τμῆμα τῆς φύσεως· δυνάμεθα ὁμως καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν ποῖον εἶνε τὸ νόημα αὐτοῦ, ἢ νὰ ἀνεύρωμεν τὴν σημασίαν του· τότε μεταβάλλεται τοῦτο δι' ἡμᾶς εἰς ἀντικείμενον καλλιεργείας. Τὸ νόημα ὁμως, ἢ σημασία δὲν εἶνε μόνον «προσκεκολλημένη» εἰς τὸ ἀντικείμενον, ὡς εἷς τι ξένον πρὸς τὸ νόημα, δὲν εἶνε αὕτη ἀπλοῦν μόνον προῖον τοῦ ἀξιολογικοῦ τρόπου παρατηρήσεως τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' εὐρίσκεται ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ ἀντικειμένῳ. Ἡ σκέψις ἔδωκεν εἰς αὐτὸ τὴν μορφήν του· ὡς ἐκ τούτου, ὄχι μόνον φέρεται πρὸς αὐτὸ ὑπὸ τοῦ παρατηροῦντος καὶ δύναται πάλιν νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπ' αὐτό, ἀλλὰ καὶ εἶνε ἐκείνη ἣτις «διεμόρφωσε τὴν ἐνιαίαν σωματικὴν ἢ πάντως τὴν ἐκ τῶν κατηγοριῶν τῶν αἰσθήσεων πραγματικότητα ταύτην» ²⁾. Τὸ νόημα ἑνὸς ἔργου τῆς καλλιεργείας, ὄχι μόνον εἶνε «προσκεκολλημένον» εἰς τὸ «καθ' ἑαυτὸ» ἄμοιρον ἀξίας ἀντικείμενον, ἀλλ' εἶνε τι ἐσωτερικὸν (immanent) αὐτῷ, εὐρίσκει τὴν ἔκφρασίν του ἐν τῇ αἰσθητῇ αὐτοῦ μορφῇ καὶ συστάσει καὶ καθιστᾷ οὕτω αὐτὸ ἀντικείμενον καλλιεργείας· μάλιστα, τὸ αἰσθητὸν ὑλικὸν εἶνε ποικιλοτρόπως τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου, ὅπως συμβαίνει ἐπὶ μουσικῆς τινος συνθέσεως, ἀπλῶς ἐξωτερικεύεται τὸ «καθαρῶς πνευματικὸν δημιούργημα», ὅπερ «ἀποτελεῖ τὸ κυρίως ἀντικείμενον μιᾶς καλαισθητικῆς παρατηρήσεως» ³⁾. Καλλιέργεια, κατὰ ταῦτα, δὲν εἶνε ἢ πραγματικότης «ἐφ' ὅσον» ἐξετάζεται ἐν σχέσει πρὸς ἀξίας καὶ ἐκδηλώσεις ἀξιῶν, ἀλλὰ καλλιέργεια εἶνε τὸ σύνολον τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων τὰ ὁποῖα ἀπέκτησαν μορφήν ἐν τινι

¹⁾ Binder, Philosophie des Rechts, σελ. 100.

²⁾ ἐνθ. ἀν. σελ. 106.

³⁾ ἐνθ. ἀν. σελ. 107.

αἰσθητῶ ὑλικῶ, ἢ τὰ ὅποια ἐμφανίζονται διὰ τοῦ ὑλικοῦ τούτου καὶ ἀκριβῶς ὡς ἐκ τούτου εἶναι «πραγματικά». Τὴν «πραγματικότητα» τῆς καλλιέργειας ἀποτελεῖ ἡ ἱστορικὴ διατήρησις νοημάτων τὸ ὅποια εἶνε πραγματικά διότι ἐνσωματοῦνται εἰς αἰσθητὸν ὑλικὸν ἢ διότι ἔρχονται εἰς φῶς διὰ μέσου ὑλικῶν πραγμάτων.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀνωτέρω σκέψεων ἐπὶ τοῦ δικαίου εἶνε προφανῆς καὶ εὐκόλος. Οἱ κανόνες τοῦ δικαίου εἶνε πνευματικὰ δημιουργήματα τὰ ὅποια εἶνε πραγματικά διότι χρεωστοῦσι τὴν γενεσίν των εἰς ἱστορικόν τι γεγονός, ἐνσωματοῦνται εἰς ὠρισμένον τι ὑλικὸν καὶ εἶνε γνωστὰ καὶ ἐφαρμόζονται ὡς ὑποχρεωτικά, τουτέστιν «ἰσχύουσιν» ἐντὸς ὠρισμένων χρονικῶν καὶ τοπικῶν ὁρίων. Διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντος νοήματος ἀποδεικνύεται τὸ δίκαιον ὡς δημιουργήμα τῆς καλλιέργειας καὶ διακρίνεται τελειωτικῶς ὅλων τῶν ἄλλων δημιουργημάτων τῆς καλλιέργειας. Τὸ νόημά του ὅμως ἀποκτᾷ τὸ δίκαιον διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτοῦ πρὸς τὴν περὶ τοῦ δικαίου ἰδέαν ¹⁾. Διότι, ἀφοῦ τὸ «νόημα» δὲν εἶνε κᾶτι ὑποκειμενικὸν ἀλλὰ κᾶτι τὸ ὅποιον ἀξιοῖ γενικὴν ἀναγνώρισιν, διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ εὔρη κατὰ τελευταῖον λόγον τὴν θεμελίωσίν του εἰ μὴ μόνον εἷς τινα γενικῶς ἰσχύουσαν ἀρχὴν τοῦ συνειδότος, ἀρα ἀκριβῶς εἰς μίαν ἰδέαν. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶνε κατὰ ταῦτα ἡ δημιουργικὴ πρώτη ἀρχὴ τοῦ δικαίου, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι εἶνε τὸ κατὰ τελευταῖον λόγον θεμέλιον ὅλων τῶν ὀργανώσεων δικαίου, τὸ ὅποιον καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν δικανικοῦ περιεχομένου σκέψεων, αἵτινες ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἐμφανίζονται ὡς ἐκδηλώσεις σκοποῦ. Εἶνε ὅμως ταῦτοχρόνως καὶ κανονιστικὴ, καθόσον ἀπαιτεῖ νὰ πραγματοποιεῖται εἰς ὅλας τὰς ἐμπειρικὰς καταστάσεις δικαίου τὸ νόημα τοῦ δικαίου, καταλαμβάνουσα οὕτω ἀπέναντι πάσης κοινωνίας δικαίου τὴν θέσιν ἐνὸς ἐκτελεστέου ἔργου. Θεμελιοῖ τὴν πραγματικότητα τοῦ θετικοῦ δικαίου ὡς λογικοῦ τινος δημιουργήματος τῆς καλλιέργειας καὶ ἀποτελεῖ ταῦτοχρόνως τὸ μέτρον μὲ τὸ ὅποιον θὰ μετρηθῇ ἡ ἀξία κάθε θετικοῦ δικαίου. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Binder ἀποδίδει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, τὰς αὐτὰς λειτουργίας ὅπως καὶ εἰς

¹⁾ ἐνθ. ἀν. σελ. 289 καὶ 108.

τὸ προηγούμενον αὐτοῦ σύγγραμμα, ἀλλὰ τὰς λειτουργίας ταύτας τὰς ἐννοεῖ κατὰ διάφορον τρόπον.

Ἐνῶ προηγουμένως ἀπέδιδεν ὁ Binder εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου τὴν λειτουργίαν μιᾶς κατηγορίας ἢ ὁποία, ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Kant, θὰ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν γνῶσιν ἑνὸς ἀντικειμένου καὶ συνεπῶς θὰ καθιστᾷ τὸ πρῶτον δυνατὸν καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον, ἤδη θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν ἀρχὴν τὴν προσδίδουσαν νόημα, ἀρχὴν ἢ ὁποία καθιστᾷ δυνατὴν ὄχι μόνον τὴν ἀπλὴν ἀντικειμενικότητα ἀλλὰ καὶ τὴν νοηματικότητα ἑνὸς ἀντικειμένου τῆς καλλιέργειας. Ἡ ἰδέα ἄρα δὲν δημιουργεῖ ὄντα, ἀλλὰ νόηματα δὲν θεμελιοῦ ἀντικείμενον, ἀλλὰ νόημα. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρέπει νὰ παρεξηγηθῶσι τὰ ἀνωτέρω. Δεδομένου ὅτι, κατὰ τὸν Binder, ἡ ἰδιότης ἀντικειμένου, ἡ ὑπαρξίς ἑνὸς ἀντικειμένου τῆς καλλιέργειας εἶνε ἀχώριστος ἀπὸ τὸ νόημά του, ἀφοῦ τοῦτο τὸ παρήγαγε καὶ τὸ διεμόρφωσεν, ἔπεται ὅτι ἡ ἰδέα ὁμοῦ μετὰ τοῦ νόηματος τοῦ δικαίου εἶνε καὶ ὄρος τῆς πραγματικότητός του, τῆς ὑπάρξεώς του. Δὲν εἶνε ὅμως ὄρος αὐτοῦ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Kant ὡς τυπική, ὡς γνωσεολογικὴ ἀρχή, ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ μιᾶς διαμορφώσεως τοῦ αἰσθητοῦ ὑλικοῦ, ἣτις δὲν ἐπιτελεῖται ὑπὸ τοῦ γιγνώσκοντος ὑποκειμένου, διαμορφώσεως, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ὑλικὸν τοῦτο καθίσταται ἱκανὸν νὰ εἶνε ὁ φορεὺς μιᾶς σκέψεως, μιᾶς καλλιεργητικῆς ἐκδηλώσεως. Διὰ τούτων δηλοῦται ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ κόσμος τῆς καλλιέργειας δὲν ἴσταται ἄνευ σχέσεώς τινος πλησίον τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, ἀλλ' εἶνε τοῦναντίον ὁ ὑψηλότερος, διότι περιλαμβάνει ἐκεῖνον ἐν ἑαυτῷ, θεωρῶν αὐτὸν ὡς τὸ οἰκοδομήσιμον ὑλικὸν τὸ ὁποῖον ἐπεξεργάζεται καὶ διαμορφοῦται ὑπὸ τοῦ πνεύματος¹⁾.

Ὅπως καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Binder ἀποκαλουμένη συστατικὴ λειτουργία, οὕτω καὶ ἡ κανονιστικὴ λειτουργία τῆς ἰδέας ἀπέκτησεν ἄλλην σημασίαν. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου λοιπὸν δὲν εἶνε πλέον διὰ τὸν Binder ἀπλοῦν μέτρον πρὸς μέτρησιν τῶν ἀξιών, ἀλλ' εἶνε κατὰ πρῶτιστον λόγον μία ἠθικὴ ἀξίωσις, ἀξίωσις τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει πρὸς τὴν θέλησιν αὐτὴ αὕτη ἢ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ αὐτῆς.

(¹) Binder, ἐν Logos τομ. 18, σελ. 19.

οὐσία. Ὡς ἔργον τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐκτελεσθῇ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχη περιεχόμενόν τι. Τὸ περιεχόμενον τοῦτο ἀνευρίσκει ὁ Binder ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς κοινότητος ὡς ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ κοινότης σημαίνει διὰ τὸν Binder κατὶ πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀπλῆν κοινὴν ἢ σύμφωνον θέλησιν. Δι' αὐτὸν σημαίνει αὕτη μᾶλλον μίαν ζῶσαν μορφήν τοῦ πνεύματος τὸ ὁποῖον, ὡς συγκεκριμένη καὶ ἀφθονος ποσότης, ἀτομικοποιεῖται ποικιλοτρόπως, ἐκδηλούμενον κατὰ διαφόρους τρόπους εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἄτομα καὶ τοὺς καθ' ἕκαστον λαούς. Τὸ νὰ εἶνε τις μέλος μιᾶς κοινότητος σημαίνει κατὰ ταῦτα, ὄχι μόνον τὸ νὰ εἶνε συνδεδεμένος πρὸς ἄλλους διὰ κοινῶν συμφερόντων, ἀλλὰ τὸ νὰ συμμετέχη εἰς τὴν ζωὴν ἐνὸς ἀτομικῆν μορφήν ἔχοντος κοινωνικοῦ ὅλου, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ καθ' ἕκαστον ἄτομον εἶνε συνυφασμένον μὲ τὴν προσωπικότητά του, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐξαφανίζεται ἐν αὐτῷ. Διότι ἐνῶ ὁ καθ' ἕκαστον ἄνθρωπος, ἐνόσω ἐξετάζεται ὡς ἀντίτυπον ἐνὸς γένους, ἐπὶ παραδείγματι τῆς ἀνθρωπότητος, χάνει ἀκριβῶς τὴν ἀτομικότητά του καὶ ἔχει τὴν ἀξίαν μόνον μιᾶς οἰασδῆποτε μονάδος μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, τοῦναντίον εἰς τὴν κοινότητα ἀνήκει ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀτομικότητός του, ἢ ὁποία τοῦ καθορίζει τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ θέσιν ἐν τῷ πνευματικῷ ὀργανισμῷ. Ἐχει συνεπῶς μεγίστην σημασίαν τὸ ὅτι ὁ Binder παραδέχεται ὡς πρώτην ἀρχὴν τῆς δικαιοσύνης, ὄχι τὴν ἐννοϊαν τῆς ἰσότητος ἀλλὰ τὴν τῆς κοινότητος, καὶ θεωρεῖ τὴν οὕτω ἐννοουμένην ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης ὡς τὴν «ζωτικὴν ἀρχὴν τῆς Πολιτείας»¹⁾. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου γίνεται οὕτω διὰ τὸν Binder τὸ αἰώνιον πρόβλημα νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ τὴν ἰδέαν τῆς κοινότητος καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτήν, καὶ ἀπέναντι τῶν τάσεων τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων, διὰ τοῦ μέσου τοῦ ὑποχρεωτικοῦ δικαίου.

Διὰ τὸν Binder ὅμως τὸ δίκαιον δὲν εἶνε μόνον μέσον πρὸς διαρρύθμισιν τῆς ἐν κοινῷ διαβιώσεως, ἀλλ' εἶνε ταῦτοχρόνως καὶ τμῆμα αὐτοῦ τοῦ ἐν κοινῷ βίου, εἶνε ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῆς ἠθικῆς διαθέσεως ἐνὸς λαοῦ εἰς ἀντικειμενικὴν τινα τάξιν. Οὕτω ἐν-

(¹) Πρὸβλ. τὸ ἔργον τοῦ Binder περὶ τῆς δικαιοσύνης ὡς ζωτικῆς ἀρχῆς τῆς Πολιτείας, καὶ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου σελ. 387 ἐπ.

νοούμενον, τὸ δίκαιον ἀποβάλλει ἐντελῶς τὸν τύπον ἑνὸς ἀπλοῦ περιορισμοῦ τοῦ κύκλου τῆς ἐλευθερίας τοῦ αἰτόμου, ἑνὸς «συστήματος φραγμῶν» οἱ ὅποιοι ἀφορίζουσι ἀπ' ἀλλήλων τὰ πεδία κυριαρχίας τῶν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων. Βεβαίως τὸ δίκαιον ἐκτελεῖ καὶ τὸ ἔργον τοῦτο, ἀλλὰ ἔχομεν τότε μίαν ἐντελῶς δευτερεύουσαν ἀποψιν αὐτοῦ. Τὸ δίκαιον εἶναι τμῆμα τῆς ἠθικῆς διαπλάσεως ἑνὸς λαοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶνε ἀντικειμενικὸν πνεῦμα ὑπὸ μίαν ἱστορικῶς εἰδικὴν μορφήν. Ὁ Binder παρομοιάζει λίαν ἐπιτυχῶς τὸν ἀνθρώπον, ὁ ὅποιος ἐν τῇ ἠθικῇ διαπλάσει ἑνὸς λαοῦ δὲν κατορθώνει νὰ ἴδῃ παρὰ μόνον τὸν περιορισμὸν τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ αὐθαιρεσίας, πρὸς ἕνα ἀνθρώπον διὰ τὸν ὅποιον μία εἰκὼν εἶνε ἀπλῶς χρῶμα καὶ ὕφασμα, μία μουσικὴ σύνθεσις ἀπλοῦς «θόρυβος» ¹⁾. Βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσωμεν τὴν εἰκόνα ὡς μίαν σύνθεσιν χημικῶν οὐσιῶν, ἢ τὸ ἀκουσθὲν μουσικὸν ἔργον ὡς μίαν σύνθεσιν φυσικῶν δονήσεων· μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ τοιαύτη ἀποψις θὰ παρίδῃ τὸ ἀπὸ καλλιεργητικῆς ἀπόψεως σπουδαιότερον, τὸ νόημα, τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον. Τὸ νόημα ἄρα καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου δὲν ἐξαντλεῖται ἐν τῇ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ διαφωτισμοῦ ἀποκλειστικῶς ἐξεταζομένη ἐπιδράσει ἐξωτερικοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ κύκλου ἐνεργείας τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἔχει τὰ θεμέλια αὐτοῦ ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς κοινότητος καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι καθιστᾶ δυνατὴν τὴν κοινότητα καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀποτελεῖ ἤδη τμῆμα τῆς ἐν κοινῷ διαβιώσεως.

Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ περιγράψωμεν ἐνταῦθα πῶς ὁ Binder ἀναπτύσσει ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῆς τὴν ἔννοιαν τῆς ἰδέας ὡς ἐκτελεστέου ἔργου καὶ ὡς ἀρχῆς θεμελιούσης τὸ νόημα ὅλων τῶν ὀργανώσεων δικαίου καὶ πῶς ἀπὸ τῆς ἰδέας ταύτης ἀναπτύσσει τὸ ἴδιόν του σύστημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου τὸ ὅποιον ὡς ἐκ τῆς ἀφθονίας τῶν ἀπόψεων αἵτινες παρουσιάζονται, δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του. Τοῦτο μόνον εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναφέρωμεν ἀκόμη, ὅτι ἐν τῇ ἀντίληψι τοῦ περὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου εὔρεν ὁ Binder καὶ τὴν βάσιν διὰ τὴν μεθοδολογίαν τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, τὴν

¹⁾ Πρὸβλ. Logos XVIII σελ. 19.

ὁποῖαν οὗτος ἐχαρακτήρισεν ὡς μίαν ἱστορικο-ἐρμηνευτικὴν καὶ τελολογικὴν ἐπιστήμην. Ἡ συστηματικὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου ὀφείλει νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἐντὸς τῆς διὰ τοῦ νόμου δημιουργουμένης τάξεως ἐνυπάρχουσαν λογικὴν, νὰ συμπληρώσῃ τὰ τυχόν κενὰ τοῦ νόμου «ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ δικαίου ἐν γένει καὶ ἐκ τῆς τελολογίας τοῦ νόμου», καὶ οὕτω νὰ ἐννοήσῃ καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ διαμορφοῦσα τὸ θετικὸν δίκαιον ὡς σύνολον λογικὸν ἀποβλέπον εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου.

Ἐάν, ὡς εἶδομεν, ἡ γνωσεολογικὴ θέσις τῶν ζητημάτων ὠδήγησε τὸν Binder εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, ὡς εἰς τὸ λογικὸν τοῦ δικαίου a priori, ἤδη βλέπομεν ὅτι ἡ καλλιεργητικο-φιλοσοφικὴ θέσις τῶν ζητημάτων ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν ἰδέαν, ὡς αἰώνιον πρόβλημα καὶ ὡς ἀρχὴν προσδίδουσαν νόημα καὶ διαμορφοῦσαν τὴν πραγματικότητα, καὶ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ θεωρήσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου ὡς τὴν ὑπερχρονικὴν βάσιν παντὸς θετικοῦ δικαίου καὶ ὡς τὸ κυρίως ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Οὐχ ἦτιον τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν εἶνε ἀκόμη τὸ τελειωτικόν. Βλέπομεν μᾶλλον, μίαν ἀκόμη φορᾶν, ὅτι ἡ ἀπάντησις προκαλεῖ μίαν νέαν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας τὰ μέχρι τοῦδε εὑρεθέντα θὰ τεθῶσιν εἰς τὸ μέσον νέας ἀλληλουχίας καὶ οὕτω μόνον θὰ ἐξασφαλισθῶσι τελείως, μεταρρυθμιζόμενα ὁμως ταῦτοχρόνως· ἡ καλλιεργητικο-φιλοσοφικὴ θέσις τῶν ζητημάτων μεταβάλλεται εἰς μεταφυσικὴν τοιαύτην. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μόνον ἀποκτᾶ τὸ περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἔργον τοῦ Binder σημασίαν καὶ σπουδαιότητα, ἡ ὁποία ἐξικνεῖται πολὺ πέραν τῶν ὁρίων ἀπλῆς εἰδικῆς φιλοσοφίας.

III

Τὸ πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς εἶνε τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως ἰδέας καὶ πραγματικότητος. Διότι ἀκριβῶς ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἀπέβησαν μάταιαι ὅλαι αἱ ἀπόπειραι τοῦ νεοκαντιανισμοῦ νὰ ἐννοήσῃ τὸ δίκαιον ἦτο ὅτι «δὲν ὑπάρχει δρόμος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ταύτῃ ἐκ τῆς κανονιστικῆς ιδιότητος τῆς ἰδέας τοῦ δέοντος, ὁ ὁποῖος νὰ φέρῃ πρὸς τὴν ὑπαρξίν της ἐν τῇ πραγματικότητι» ¹⁾. Τὸ

¹⁾ Οὕτω ἐκφράζεται ἐπιτυχῶς ὁ Hohenauer, Der Neukantianismus und

ὅτι οἱ νεοκαντιανοὶ ἐπέμενον ἐπὶ τῆς θεωρητικῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ ἰδέας καὶ πραγματικότητος καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου, ὡς ἐν τῷ νοτιοδυτικῷ γερμανικῷ νεοκαντιανισμῷ, εἶχον προχωρήσει μέχρι τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τῆς καλλιέργειας, ἐξηγεῖται, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, ἐκ τῆς προσπαθείας νὰ ἀποφύγῃ τὸ ἔδαφος τῆς μεταφυσικῆς ¹⁾. Καὶ ὁ Binder ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ τοῦ δικαίου ἐνόμισεν ἀκόμη ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ δώσῃ καταφατικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐνουπαρξίας τῆς ἰδέας· κατόπιν ὅμως ἠννόησε ταχέως ὅτι τὸ τοιοῦτον δὲν ἦτο δυνατόν, ἐξέφρασε δὲ τοῦτο ἐν μιᾷ μελέτῃ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ περιοδικῷ Logos τόμ. XIII ²⁾. Πῶς λοιπὸν ἔφθασεν ὁ Binder ἀπὸ τῆς καλλιεργητικο-φιλοσοφικῆς θέσεως τῶν ζητημάτων εἰς τὴν μεταφυσικὴν τοιαύτην;

Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἦτο διὰ τὸν Binder, ἤδη ἐν τῇ «Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου» του, κατὰ πρότερον λόγον εἰς αἰωνίως ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ὁ ὁποῖος ὅμως εἶνε βεβαίως δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῇ καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι, ὁπότε καὶ παρίσταται ὡς ἡ ἀρχὴ ἡ δίδουσα εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ νόημα καὶ τὴν μορφήν αὐτῆς. Πλὴν τούτου ὅμως ἠννοεῖτο πάντοτε καὶ ὡς ἀρχὴ ἡ ὁποία, γνωσεολογικῶς θεωρουμένη, ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ὑποκείμενον καὶ ὡς ἐκ τούτου προϋποθέτει μίαν εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀντιτιθεμένην πραγματικότητα, τὴν ὁποίαν ἐκείνη «διαμορφώνει» μὲν, ἀλλὰ δὲν τὴν «παράγει». Τὸ τοιοῦτον ὅμως ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἄποψιν ὅτι εἰς τὰ δημιουργήματα τοῦ δικαίου καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ «καθαρῶς πνευματικὰ» ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα δὲν εἶνε σύνθετα ἀπὸ ἓνα ἄμοιρον νοήματος ὑλικὸν καὶ τὸ νόημα ἢ τὴν σημασίαν, ἀλλὰ τῶν ὁποίων τὰ «συστατικὰ στοιχεῖα» εἶνε πάντοτε σημασίαι, στοιχεῖα νοημάτων. Τοῦτο τὸ καθαρῶς πνευματικὸν δη-

seine Grenzen als Gesellschafts und Rechtsphilosophie, ἐν Blätter f. deutsche Philosophie, τόμ. II. σελ. 307.

¹⁾ Ἡ προσπάθεια αὕτη εἶνε καταφανῆς καὶ εἰς τὴν τελευταίαν πραγματείαν τοῦ Rickert, περὶ τῆς γνώσεως τοῦ νοητοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ προβλήματος τῆς μεταφυσικῆς, ὅπως ἔχει ἡ πραγματεία αὕτη μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης. Πρβλ. «Logos» τόμ. XVII καὶ XVIII.

²⁾ Ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου Logos τόμ. XVIII, σελ. 1 ἐπ.

μιούργημα θεωροῦμεν ὡς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, ὅταν δὲ «ἰσχύει» διὰ μίαν κοινωνίαν δικαίου, χαρακτηρίζομεν αὐτὸ ὡς «θετικὸν» ἢ πραγματικόν. Τὸ αἰσθητὸν ὑλικὸν τὸ ὁποῖον χρησιμεύει πρὸς μεταφορὰν τοῦ νοήματος — ἐπὶ παραδείγματι ὁ χάρις ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐτυπώθη τὸ κείμενον τοῦ νόμου—ἔχει ἐν προκειμένῳ ἐντελῶς ὑποδεεστέραν καὶ μεσάζουσιν σημασίαν. Ἡ σκέψις, ἢ σημασία δὲν γίνεται κατὰ ταῦτα «πραγματικὴ» διότι ἐνσωματοῦται ἐν τινὶ «πραγματικῷ» ὑλικῷ, ἀλλὰ διότι ἐξωτερικεύεται ἐν ἱστορικῇ τινὶ διαμορφώσει καὶ εἶνε γενικῶς γνωστὴ ὡς ὑποχρεωτικὴ ¹⁾. Ἡ «πραγματικότης» τοῦ δικαίου εἶνε συνεπῶς πραγματικότης τοῦ πνεύματος διὰ τὸ πνεῦμα, τοῦθ' ὅπερ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς μεταφυσικῆς λέγεται ὅτι εἶνε ἡ πραγματικότης τῆς ἰδέας.

Ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητος ὡς πραγματικότητος τῆς ἰδέας εἶνε δυνατὴ μόνον εἰς τὸ πεδίον ἑνὸς διαλεκτικοῦ, καθαρῶς θεωρητικοῦ διανοεῖσθαι. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Binder ὅσον περισσότερον προσεπάθει νὰ παρακολουθήσῃ μέχρι πέρας τὰς ἰδέας του, τόσον περισσότερον ἐπλησίαζε πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Hegel τοῦ ὁποῖου τὴν διαλεκτικὴν ἐθεώρει, καὶ δικαίως, ὡς τὸ σπουδαιότερόν του ἔργον ²⁾. Ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἐξετελέσθη οὕτω παρὰ τῷ Binder ὑπὸ τὸν τύπον ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Hegel. Ἡ «ἐπιστροφή» ὅμως αὕτη δὲν εἶνε κυρίως ὀπισθοδρομήσις, ἀλλὰ μᾶλλον πρόοδος ἀπὸ τῆς κριτικῆς ἀπόψεως τοῦ Kant, ἢ ὁποία εἶχε κυριαρχήσει πάλιν διὰ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, πρὸς τὴν ἀποψιν ἑνὸς ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ· καὶ τοῦτο εἶνε πάντοτε πολὺ φυσικὸν νὰ διαμορφωθῇ εἰς ἐποχὴν ὅπου τὰ αἰώνια προβλήματα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς ἔγιναν πάλιν τὰ κύρια αὐτῆς προβλήματα, καὶ τοῦτο ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀνάγκης τοῦ θέματος τῆς ἐννοίας.

¹⁾ Πρὸβλ. ἐπίσης Lorenz: Die Wirklichkeit des Rechts, Logos Τόμ. XVI, σελ. 205 ἐπ.

²⁾ Πρὸβλ. Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου σελ. 82. «Ὁ Hegel εἶνε ἡ διαλεκτικὴ». Καὶ ἐξ αὐτοῦ μόνον τοῦ λόγου δὲν ἔπρεπε νὰ εἶνε δυνατόν νὰ σχετίζῃ κανεὶς τὸν Binder πρὸς τὸν οὕτω λεγόμενον «ἐγελιανισμόν» τοῦ Kohler ὁ ὁποῖος ἔμενεν ἐντελῶς ξένος πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Hegel ὅσον καὶ πρὸς τὴν ἐν γένει φιλοσοφικὴν τοῦ τελευταίου σκέψιν· πρὸβλ. Rechts und Staatsphilosophie der Gegenwart σελ. 59.

Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῆ ἀνάγκη αὐτοῦ τούτου τοῦ θέματος τὴν ὁποίαν ὁ Binder ἐδοκίμασεν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὑπῆρξε τὸ ἀποφασιστικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ περαιτέρω ἐξελίξει τῶν σκέψεων τοῦ Binder, ἡ ὁποία οὕτω φαίνεται εἰς αὐτὸν ὡς «αὐτοκίνησις τῆς ἰδέας» ¹⁾.

Διαλεκτικὴ εἶνε τὸ νὰ διανοεῖται τις τὴν ἐν αὐτῇ τῇ διανοήσει ἐνυπάρχουσαν ἀντίφασιν. Ἡ ἀντίφασις αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ συνειδὸς, τὸ ἀντικείμενον ἐν τῇ γνωσεολογικῇ ἐννοίᾳ, ἀφ' ἑνὸς μὲν εὐρίσκει ἑαυτὸ ὡς ἀντιτιθέμενον πρὸς ἀντικείμενόν τι καὶ ἀφ' ἑτέρου αἴρει τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, διότι ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἀντίθεσις αὕτη λαμβάνει χώραν μόνον ἐν ἑαυτῷ καὶ μόνον δι' αὐτό. Διὰ τοῦ γεγονότος δὲ ὅτι τὸ συνειδὸς τὸ γινῶσκον ἑαυτὸ ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὸ «συνειδὸς τῆς ἀντικειμενικότητος» καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου εὐρίσκεται ἐν αὐτῷ τὸ συνειδόμενόν τι, καθίσταται τοῦτο «αὐτοσυνείδησις» καὶ συγχρόνως καθαρῶς θεωρητικὴ γνῶσις, γνῶσις τῆς ἐνότητος ὡς τῆς αὐτῆ ἑαυτὴν αἰρούσης διαφορᾶς. Ἡ καθαρῶς θεωρητικὴ γνῶσις γινώσκει τὸ ἀντικείμενον, ὄχι μόνον ὡς ἀντικείμενον ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὡς «στοιχεῖον» τοῦ συνειδόμενου καὶ συνεπῶς γινώσκει καὶ τὴν πραγματικότητα ὡς πραγματικότητα τοῦ πνεύματος, τῆς ἰδέας. Οὕτως ἡ θεωρία τοῦ Binder περὶ τοῦ δικαίου ὡς τῆς πραγματικότητος τῆς ἰδέας του εὐρίσκει τὴν τελευταίαν αὐτῆς θεμελίωσιν ἐν τῇ μεταφυσικῇ τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου εἶνε κατὰ ταῦτα ἡ γνῶσις τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, αὐτογνωσία τοῦ Λόγου τοῦ δικαίου, ἡ ὁποία εὐρίσκει ἐν τῷ θετικῷ δικαίῳ τὴν ἱστορικῶς καὶ ἄρα χρονικῶς καθωρισμένην ἐμφάνισίν της. «Τὸ συνειδὸς εἶνε κατ' ἀνάγκην συγχρόνως συνειδὸς ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἡ δὲ ἀνάπτυξις τοῦ συνειδόμενου τούτου κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς αὐτοῦ καὶ ἡ ἄρσις τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ αὐτῶν ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον νοεῖ αὐτὸ ἑαυτό, ἀποτελεῖ τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας» ²⁾. Διὰ τῶν λόγων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ὅπως καὶ ἡ φιλοσοφία ἐν γένει, δὲν δύναται νὰ εἶνε τίποτε

¹⁾ Logos. τόμ. XVIII σελ. 23.

²⁾ Logos τόμ. XVIII σελ. 27.

ἄλλο εἰ μὴ θεωρητικὴ μεταφυσικὴ, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ μόνον εὐρίσκει τὸ τέρμα τῆς τόσον ἢ γνωσεολογικῆς θέσις τῶν ζητημάτων, ὅσον καὶ καλλιεργητικο-φιλοσοφικὴ τοιαύτη.

Ἀπὸ τῆς οὕτω κτηθείσης μεταφυσικῆς βάσεως ἐξεταζόμενον τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου τοῦ Binder ἐμφανίζεται ἐν νέᾳ συνοχῇ. Ἡ ἰδέα δὲν «ἔχει» πλέον δύο διαφόρους λειτουργίας, τὴν συστατικὴν καὶ τὴν κανονιστικὴν, ὅπως ἐν πρᾶγμα ἔχει διαφόρους ιδιότητες, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἰδία «εἶνε» λειτουργία, τοῦτέστι κινήσις, εἶνε ἢ ζῶσα ἐνέργεια τοῦ πνεύματος τὸ ὁποῖον περικλείει ἐν ἑαυτῷ τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἐμφανίζεται ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς ἰδέας πρωτίστως ὡς ἀξίωσις, ὡς ἐκπληρωτέον ἔργον, κατόπιν ὡς ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου τούτου ἐν τῇ βουλήσει καὶ τῇ δράσει, ταῦτοχρόνως ὁμως ἐμφανίζεται αὕτη καὶ ὡς ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, ἐν τινι δεδομένῃ καταστάσει δικαίου, ὡς τὸ εἰς πραγματικότητα διαμορφωθὲν πνεῦμα κοινωνικῆς τινος ομάδος καὶ τέλος ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς ἡ ἑαυτὴν γινώσκουσα καὶ θέλουσα ἐνότης τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, καθ' ὅσον ἡ πολιτεία εἶνε, κατὰ τὴν ἑαυτῆς ἰδέαν, ἢ αὐτοσυνειδήσις τῆς διὰ τοῦ δικαίου συνδεδεμένης κοινότητος, ἀντικειμενικὸν πνεῦμα ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς αὐτοσυνειδήσεως, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς θέλησις. Ἐν τῇ θεμελιώδει ταύτῃ ἐννοίᾳ τῆς περὶ πολιτείας φιλοσοφίας τοῦ Hegel ¹⁾, εὐρίσκει κατὰ ταῦτα καὶ ἡ θεωρία τοῦ Binder, περὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, ὡς ζωτικῆς ἀρχῆς τῆς πολιτείας, τὴν τελευταίαν αὐτῆς βάσιν.

Ἐὰν ἡ ἰδέα δὲν εἶνε ξηρὰ καὶ ἀκαμπτος ἀξίωσις, ἀλλ' ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ τῶν λαῶν, καὶ ἐννοεῖ αὐτὸ ἑαυτὸ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, τότε δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχωσι πλείονες ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων ἰδέαι, ὅπως παρεδέχετο τοῦτο ὁ Binder ἀκόμη ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἡ ἰδέα εἶνε μία, τουτ. τὸ πνεῦμα τὸ γινώσκον ἑαυτό ²⁾.

¹⁾ Πρὸβλ. Binder ἐν Veröffentlichungen des internationalen Hegelbundes I σελ. 193 ἐπ., καὶ τὴν πραγματείαν μου : Staat und Religion bei Hegel ἐν Festschrift für Binder, 1930, σελ. 252 ἐπ.

²⁾ Logos, τόμ. XVIII σελ. 28.

Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦτο τὸ γινῶσκον ἑαυτὸ διέρχεται διαφόρους βαθμίδας εἰς τὰς ὁποίας ἐννοεῖ ἑαυτὸ ὑπὸ διάφορον ἑκάστοτε μορφήν, καὶ μία τῶν τοιούτων βαθμίδων εἶνε τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, εἶνε αἱ μορφαὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. "Όταν λοιπὸν ἡ ἰδέα, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων αὐτῆς, τὰ ὁποῖα ὅλα εἶνε τόσον λογικοὶ καθορισμοὶ ὅσον καὶ διαμορφώσεις τῆς πραγματικότητος ¹⁾, εἰσέλθῃ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, γίνεται ἰδέα τοῦ δικαίου, τὰ δὲ στοιχεῖα εἰς τὰ ὁποῖα κατατέμενται ἐν τῇ περαιτέρω ἐξελίξει αὐτῆς, ὡς ἰδέα τοῦ δικαίου, ἀποτελοῦσι τὰς καθ' ἕκαστον ἐννοίας καὶ ὀργανώσεις τοῦ δικαίου, ἀκριβῶς ὅπως διέγραψε ταύτας ὁ Hegel. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου ὡς μέρος τῆς μεταφυσικῆς τοῦ πνεύματος εἶνε ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἢ καταννοοῦσα ἑαυτὴν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον αὐτῆς στοιχείοις ὡς λογικῶν καθορισμῶν καὶ διαμορφώσεων τῆς πραγματικότητος, ἤτοι τὸ «σύνολον ἐν τῇ ταυτότητι τῆς ὑποκειμενικότητος καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος» ²⁾. Τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καθορίζονται οὕτω ἀναμφισβητήτως· τὸ ἀντικείμενόν της εἶνε τὸ δίκαιον ὡς πραγματοποίησις τῆς ἰδέας, ἡ μέθοδός της εἶνε ἡ διαλεκτικὴ ὡς ἡ αὐτοκίνησις τῆς ἰδέας ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτῆς. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Binder, ὅπως καὶ ὁ Stammler, ἐσκόπευε νὰ καθορίσῃ τοὺς «καθαροὺς τύπους» τῆς νομικῆς σκέψεως καὶ ὅτι ὡς μόνας δυνατὰς μεθόδους ἐγνώριζε τότε ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐπαγωγὴν καὶ τὴν ἀφαίρεσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν «κριτικὴν ἀνάλυσιν», διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀναμετρήσωμεν τὸ μῆκος τῆς ὑπ' αὐτοῦ διανυθείσης ὁδοῦ, ἡ ὁποία τὸν ἔφερε βῆμα πρὸς βῆμα πέραν τῶν ἀπόψεων τοῦ Kant !

Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου γίνεται τέλος ἰδιαζόντως καταφανῆς ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἐννοία τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, τὰς ὁποίας ὁ νεοκαντιανισμὸς προσπαθεῖ πάσῃ θυσίᾳ νὰ διατηρήσῃ κεχωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων, ἀποτελοῦσι πλέον διὰ τὸν Binder μίαν ἐνότητα. Διότι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶνε ἡ ἑαυτὴν καταννοοῦσα λογικότης τοῦ δικαίου, ἡ ἐνότης ἑαυτῆς

¹⁾ Hegel, Rechtsphilosophie § 1.

²⁾ Binder ἐν Logos, τόμ. XVIII, σελ. 29.

καὶ τῆς πραγματικότητος. Ἐὰν χαρακτηρίσωμεν μὲ τὸν Binder — ἐν διαφωνίᾳ πρὸς τὸν Hegel — τὸν καθορισμὸν τοῦ δικαίου ὡς τὴν πραγματικότητα τῆς ἰδέας του, ὡς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου, τότε ἡ «ἔννοια δὲν θὰ εἶνε ἄλλο τι εἰμὴ ἢ ταυτότης ἰδέας καὶ πραγματικότητος» ¹⁾. Ἐὰν τοῦναντίον ἡ ἔννοια σημαίνει δι' ἡμᾶς, ὡς καὶ διὰ τὸν Hegel, λογικόν τινα καθορισμὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ἀντιτίθεται ἡ πραγματικότης, τότε ἡ ἰδέα θὰ εἶνε ἡ ταυτότης τῆς ἐννοίας καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὅποιαδήποτε ὅμως εἰδικὴν σημασίαν καὶ ἂν προσδώσωμεν εἰς τὰς ἐκφράσεις ἰδέα καὶ ἔννοια, εἶνε πάντοτε φανερόν ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ τεθῶσιν ἀντιμέτωποι πρὸς ἀλλήλους καὶ ὅτι ἡ μία θὰ πρέπει νὰ νοῆται πάντοτε μόνον ὡς στοιχεῖον τῆς ἄλλης. Ἐννοια καὶ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶνε κατὰ ταῦτα ἔν, ὅχι ἔν τῷ πνεύματι μιᾶς ἀφηρημένης ἰσότητος, ἀλλ' ἔν τῇ ἐννοίᾳ τῆς διαλεκτικῆς ἐνότητος τοῦ διακεκριμένου.

Ἡ διαλεκτικὴ ἐνότης ἐννοίας καὶ ἰδέας τοῦ δικαίου, ἰδέας καὶ πραγματικότητος, ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ιδιότητος καὶ πραγματικότητος, κανονιστικότητος καὶ θετικότητος τοῦ δικαίου ²⁾, ἰδοὺ τὸ ἐξαγόμενον τὸ κτηθὲν ἐκ τῆς τελευταίας, τῆς μεταφυσικῆς στροφῆς τοῦ Binder. Ὁ Binder ἀνύψωσεν οὕτω τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου εἰς ὕψος ἐρεῦνης ἀπὸ τοῦ ὁποῖου πολλὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπαρουσιάζοντο ἴσως εἰς τὸν θετικισμὸν ὡς ἄλυτα προβλήματα, ἐμφανίζονται ἤδη ὡς ἐντελῶς ἀσημαντα. Ζητήματα ὡς ἐπὶ παραδείγματι τὰ ἐξῆς· εἰάν τὸ δίκαιον εἶνε «ψυχολογικὸν συμβεβηκὸς» ἢ ἀπλοῦν «κανονιστικὸν δημιούργημα», ἢ εἰάν ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου εἶνε τὸ λογικὸν ἂ πριόρι τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας ἢ τ'ἀνάπαλιν· ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα περιμάχητα ζητήματα στεροῦνται ἐνταῦθα οἰουδήποτε νοήματος διότι τοῖς ἀφαιρεῖται ἡ προϋπόθεσις, ἡ ὁποία βασίζεται πάντοτε ἐπὶ τῆς ἀπλῆς ἀντιθέσεως τοῦ εἶναι καὶ τοῦ δέοντος ³⁾.

¹⁾ Binder ἐν Logos XVIII, σελ. 33.

²⁾ Πρὸς ταῦτα τὸ σύγγραμμά μου, Das Problem der Rechtsgeltung, καὶ Binder, die Geltung des Rechts, ἐν Blätter für deutsche Philosophie τόμ. III, σελ. 426.

³⁾ Ἡ ἀποψις περὶ τοῦ δικαίου ὡς ψυχολογικοῦ γεγονότος, ἀποψις τὴν ὁποίαν εὗρισκομεν μεταξὺ ἄλλων καὶ παρὰ τῷ Bierl'nig, τῷ G. Jellinek, τῷ

Ὅποιος λοιπὸν ἐπιχειρεῖ νὰ μελετήσῃ τὸ σύστημα τοῦ Binder με βάσιν τὴν προϋπόθεσιν τοῦ δυϊσμοῦ τούτου, θὰ παραμείνῃ κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ μέρος καὶ δὲν θὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ συστήματος τούτου. Εἶνε εὔκολος σοφία τὸ νὰ ἀντιτάξῃ κανεὶς εἰς τὸ «σύστημα τῆς ταυτότητος» τοῦ Hegel, ὅτι πραγματικότης καὶ ἰδέα εἶνε «ἐπίσης» καὶ διάφορα, ὅτι πολλάκις ἡ πραγματικότης δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἰδέαν καὶ ὅτι ἀπέναντι ἐκείνης ἡ ἰδέα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται ὡς ἀξίωσις· ὡς εἶναι νὰ μὴ τὸ ἐγνώριζε καὶ τοῦτο ὁ Hegel! Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τοῦ εἶναι «καὶ διάφορα», ἀλλὰ περὶ τούτου ὅτι ἡ διαφορὰ δὲν εἶνε κατ' ἀρχὴν δυνατὴ, εἰμὴ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐνότητός των, διότι μόνον οὕτως ἔχει νόημά τι ἡ ἀξίωσις ὅτι ἡ ἰδέα πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ καὶ ὅτι ἡ ἐνότης εἶνε διαλεκτικὴ περικλείουσα ἐν ἑαυτῇ ὡς στοιχεῖον τῆς τὴν ἀντίθεσιν.

Δὲν ὑπολείπεται πλέον ἢ νὰ δεῖξωμεν πῶς ἐν τῇ μεταφυσικῇ θέσει τῶν ζητημάτων αἴρονται τόσον ἡ γνωσεολογικὴ ὅσον καὶ ἡ καλλιεργητικο-φιλοσοφικὴ τοιαύτη. Ἡ γνωσεολογικὴ θέσις τῶν ζητημάτων αἴρεται ἐν τούτῳ ὅτι τὸ ζήτημα τῶν προϋποθέσεων τῆς

Mezger καὶ τῷ von Beling, εἶνε εἰς θέσιν νὰ «ἐξηγήσῃ» τὸν ἐκ τοῦ χρόνου ἐξαρτώμενον χαρακτήρα τοῦ δικαίου δηλ. τὴν γένεσιν καὶ τὴν πάροδόν του, τὴν «ἰσχύν» του ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς πραγματικῆς του ἐνεργείας, μόνον διότι ἀνάγει αὐτὸν εἰς τὴν «ἐκ συνηθείας ἀναγνώρισιν» (Bierlning) ἢ εἰς τὴν «κανονιστικὴν δύναμιν τοῦ πραγματικῶς ὑπάρχοντος (Jellinek). Διὰ τὴν ἄποιριν ὅμως ταύτην παραμένει ἀκατανόητος ἡ ὑποχρεωτικὴ δύναμις τοῦ κανόνος τοῦ δικαίου, ὁ δεοντολογικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ, ἡ ἀξίωσις αὐτοῦ νὰ ἰσχύσῃ. Τούναντίον ἡ ἄποιρις περὶ τοῦ δικαίου ὡς ιδεώδους διαρρυθμιστικοῦ δημιουργήματος δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ συνδυάσῃ τὴν θετικότητα τοῦ δικαίου μετὰ τὸν ιδεώδη αὐτοῦ χαρακτήρα, καθόσον τὸ ἀποκλειστικῶς ιδεώδες δὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ πραγματικότητός τινος, καὶ καταλήγει τις οὕτω εἴτε εἰς σύστημα ἐκτὸς χρόνου ἰσχυόντων κανόνων, ἄρα εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον εἴτε εἰς ἓνα ὑποθετικῶς μόνον προϋποτεθειμένον «θεμελιώδη κανόνα» (Kelsen), οὔτινος ὅμως ἡ θεμελίωσις δὲν εἶνε ἐπιδεκτικὴ ἀποδείξεως. Ἐὰν τούναντίον ἐξετάσωμεν τὸ δίκαιον ὡς τὴν πραγματικότητα τῆς ἰδέας του, βλέπομεν ὅτι ἀναγνωρίζονται οὕτω τόσον ἡ θετικότης του ὅσον καὶ ἡ ιδεώδης αὐτοῦ διαρρυθμιστικὴ σημασία ὡς «στοιχεῖα» τῆς ἐννοίης τοῦ δικαίου. Πρβλ. τὸ ἔργον μου, *Problem der Rechtsgeltung* σελ. 9 ἐπ. καὶ σελ. 22 ἐπ. περὶ Kelsen τὸ σύγγραμμά μου *Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart* σελ. 22 ἐπ. καὶ Hohenauer ἐν μνημ. ἔργ. σελ. 327 ἐπ.

γνώσεως εὔρε τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ λύσιν διὰ τῆς διακρίσεως μεταξὺ συνειδότος-ἀντικειμένου καὶ αὐτοσυνειδότος καὶ τῆς εἰς ἓν συνενώσεως αὐτῶν. Καὶ ἡ καλλιεργητικο-φιλοσοφικὴ θέσις τῶν ζητημάτων ἔχει ἀρθῆ, διότι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ἀπάλεσε πλέον ἢ καλλιέργεια τὴν σημασίαν ἀπλοῦ ἀντικειμένου καὶ μετεβλήθη εἰς πραγματικότητα τῆς ιδέας. Ἡ γνωσεολογικὴ θέσις τῶν ζητημάτων εἶχεν ἀγάγει τὸν Binder εἰς τὴν ιδέαν περὶ δικαίου ὡς τοῦ λογικοῦ ἀ priori τοῦ δικαίου, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν κατηγορίας· ἡ καλλιεργητικο-φιλοσοφικὴ τριαύτη τὸν ἔφευρεν εἰς τὴν ιδέαν περὶ τοῦ δικαίου ὡς ἀτελευτήτως ἐκτελεστέου ἔργου, καὶ ὡς τῆς ἀρχῆς τῆς προσδιδούσης νόημα καὶ διαμορφούσης τὴν πραγματικότητα. Ἡ μεταφυσικὴ στροφὴ ἐμφανίζει τὴν ιδέαν ταύτην ὡς τὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται ἐν τῷ θετικῷ δικαίῳ καὶ γινώσκει ἑαυτὴν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου ὡς (διαλεκτικῶς) ἐν μὲ τὴν πραγματικότητα.